

УДК 821.161.2

Тетяна Бикова

ORCID iD: orcid.org/0000-0002-8028-3535

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри української літератури

Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

nanan@meta.ua

ОСВІТНЯ ПРОБЛЕМАТИКА ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ ГУЦУЛЬЩИНИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкриваються особливості гуцульського текстового дискурсу у творчості українських письменників, які розглядали освітні потреби краю крізь історичний ракурс. До художнього аналізу залучено прозові тексти Марка Черемішини, Миколи Матієва-Мельника та Василя Стефаника. У їх малій прозі головні герої-гуцули висловлюють власні судження щодо необхідності української освіти для себе або своїх дітей. У дослідженні наголошено, що освітня проблема Гуцульщини актуалізувалася у зв'язку із зростанням української національної свідомості саме у першій третині ХХ століття.

Ключові слова: Гуцульщина, гуцульський текст, освітня проблематика, національна свідомість, поетика твору, мала проза, наратор.

В статье раскрываются особенности гуцульского текстового дискурса в творчестве украинских писателей, которм4ые рассматривали образовательные потребности края через исторический ракурс. Художественный анализ в проблемно-тематическом аспекте приведен Марка Черемешины, Николая Матиева-Мельника и Василия Стефаника дал возможность подытожить: в их малой прозе главные герои-гуцулы выражают собственные суждения о необходимости украинского образования для себя или детей. В исследовании отмечается, что образовательная проблема Гуцульщины актуализировалась в связи с ростом украинского национального сознания именно в первой трети ХХ века.

Ключевые слова: Гуцульщина, гуцульский текст, образовательная проблематика, национальное сознание, поэтика произведения, малая проза, наратор.

The article reveals the features of the Hutsul text-based discourse in the works of Ukrainian writers who considered the educational needs of the land through the historical perspective. The artistic analysis involves the use of prose texts by Marko Cheremeshina, Olga Kobilyanska, Nikolai Matiiiv-Melnik and Vasyl Stefanyk. In their small prose, the main heroes-Hutsuls express their

own judgments about the need for Ukrainian education for themselves or their children. The author notes that in the «Signature» of V. Stefanyk, the process of the forced «adaptation» of the peasant to new ways of communication with the «higher» educational world: a kind of «conductor», which establishes contact with the world of «rule» in the work, becomes a little Dotza. She is diligently performing the role of teacher for the elderly.

It is noted that O. Kobilyanska's final story about the happy family life of Hutsul «homage to the masters» through education is described: although such a finale is not «embedded» in the general framework of the problem of land that has been violated in the work, he testifies about the gradual growth of the peasant's desire to «seek the truth» in the distant educational worlds.

In the writers' narrative, it was emphasized that belonging to the «higher world» Hutsuls attached great importance, comparing education with «Paradise of heaven». This position is artistically embodied in the works of Marko Cheremeshina, V. Stefanyk. The world of little prose Marko Cheremeshina fixes in this connection the fears of Hutsuls, who sent children to the «higher world». First of all, we are talking about the responsibility that a child should bear in society. She must «play» the role of representative of the Hutsul family, defend his traditions, and not lose his own national self. Most importantly, she had to show herself a diligent student who would use her knowledge to benefit her own people.

The artistic works of M. Matiiv-Melnik testify to the Hutsuls' strong desire to declare themselves to the whole world, without any regret at the same time. The author concludes that it is a question of the genetically encoded belief of Hutsuls not to lose their national dignity and not to forget those who direct the gifted descendants into the «world». At the same time, Hutsuls are teaching their own children to become independent in making responsible decisions.

The study emphasizes that the educational problem of Hutsulshchyna was updated in connection with the growth of Ukrainian national consciousness in the first third of the twentieth century.

Keywords: *Hutsulshchina, Hutsul text, educational problems, national consciousness, poetics of the work, small prose, narrator*

Постановка проблеми. На початку ХХ століття в українській літературі з'являється чимала кількість творів, яка засвідчує поступову еволюцію думок західноукраїнського селянина у напрямі необхідності освіти. «Освітня» проблема здебільшого у таких творах, не виступаючи головною, розкриває різнобічність поглядів і думок тодішнього селянина на своє майбутнє і долю власної дитини. Традиційно у свідомості західноукраїнського селянина, зокрема й гуцула, від народження було чітко визначено бінарну опозицію, яка визначала пріоритети їхньої життєвої позиції, – земне і небесне, людське і божественне. Всі, хто умів читати книгу, вважалися людьми високого рівня, до яких дорівнятися гуцулам не було можливості.

Мета статті: охарактеризувати освітні проблеми, порушені у гуцульському текстовому дискурсі українських письменників першої третини ХХ ст., зробити висновки щодо наявності у свідомості героїв генетично закодованого переконання про збереження національної гідності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У суспільному житті Гуцульщини на початку ХХ століття у середовищі селянства почались з'являтися усвідомлені прагнення до здобуття освіти, щоб відроджувати власну національну свідомість. Насамперед на ці бажання суттєво вплинув суспільно-політичний аспект – Гуцульщина на початок нового віку знаходилась під австро-угорською владою, яка жодним чином не прагнула підвищення освітнього рівня українських селян саме українською мовою. У гуцульських селах відкривалися школи, однак викладання у них велося польською мовою, далеко не всім гуцулам зрозумілою, та й коштів на таке навчання у гуцулів, які мали великі родини, не вистачало.

По-друге, суттєву роль відігравав морально-етичний аспект та мав вплив освітній рівень дорослих гуцулів, які дотримувалися певних родинних традицій і поступово почали відходити від уявлення про здобування освіти як прерогативи «вищого світу». Тримаючи у свідомості генетично заковану позицію: все гуцульське – то «земне», що тісно пов'язане із землею чи маржиною, а все інше – то «панське життя», вище за яке тільки Бог, гуцули вважали за необхідне тримати біля себе дітей, щоб мати продовження власного роду не тільки у фізичному сенсі, а, власне на рівні духовному.

Саме такий хід думок відображений у творчості Марка Черемшини, К. Малицької, О. Кобилянської, Уляни Кравченко, В. Стефаніка та ін. Так, у «Підписі» В. Стефаніка і відтворено цей процес вимушеного «пристосування» селянина до нових способів спілкування із «вищим» світом. Цікаво, що своєрідним «провідником», який налагоджує такий необхідний контакт із світом «панства» стає маленька Доця, яка старанно виконує роль «навчительки», вчить поважних бадіків підписуватися під документами. В. Стефанік з тонкою іронією досліджує процес такого навчання: «Мала Доця ходила лавою поза плечі газдів, що писали коло довгого стола свої імена. Кожний зі взору. Грубими руками оті писарі обходили з кожного боку, відки би найліпше їм почати. Грудьми притискали так до стола, що аж скрипів. Наука йшла тихонько, лише чути було мляскання губів, як газди мочели луфко (олівець. – Т.Б.) в роті. А білявенька Доця заглядала до кожного, чи добре пише» (Стефанік, 1946: 91). У семантичному значенні мала дитина, граючи роль «дорослого», для своїх батьків є символом тієї надії, що дає змогу «приєднатися» мужицькому світу до світу панського.

Фоном такого «дорослого» навчання стає історія батька Доці, Якова Яримова, яка під час «навчання» бадіків розкриває справжню картину

злиденного існування простих селян і причину звернення до маленької дівчинки (злидні змушують заставляти селян землю в банки, а там вимагають їх підпису під документом). Діалогізоване мовлення, передане через невласне пряму мову, характеризує внутрішній світ мовця, який об'єктивно дає оцінку й власним помилкам: « – Хлоп, – каже, – все дурний, гниє цілу зиму та й би не навчивси навіть своє порекло на письмі покласти. «А хоть ти злодюга вічна і помийник жидівський, аде слова добрі маєш», – погадав-єм собі та й побіг далі» (Стефаник, 1946: 92). У розумінні селянина його освічена дитина своїм навчання досягла вищого панського рівня, а отже, може й його навчити, а також інших, адже така «навчителька» здатна зекономити статки: « «Та й навчила» та й сте по селі перечули, та й сте з діда насміхалися. Але прийшло до крутого, треба вікслі підписувати, а ви за дідом до Доці. Я вам дорогу показав, що вже не мете грошу утратети» (Стефаник, 1946: 94). Тобто освічена дитина є знахідкою для цілого села, завдяки кмітливості її батька.

У своїй удаваній «дорослості» за активної підтримки батьками Доця вражає своєю мудрістю. Не зазначаючи віку дитини, В.Стефаник чітко фіксує вікові зміни у психології Доці – вона є не просто малою дитиною, що переймається грою, а насамперед стає мудрою дитиною-підлітком, що активно включається у діяльність і виконує роль дорослого: вчиться використовувати набуті знання на практиці. Звісно, що за таку діяльність передбачена і винагорода: старий Яким у розмові з односельцями зазначає: «Але маєте всі її по дарункові принести» (Стефаник, 1946: 94). Маємо тонку іронію на своєрідний «бізнес» на селі – батько дівчинки бере винагороду за таке «навчання» підпису, невелику, порівняно з тим, що брали з поважних бадіків у місті.

Про бажання гуцулів «дорівнятися до панів» шляхом освіти свідчить і прикінцева розповідь про щасливе родинне життя Петра і Анни з «Землі» О. Кобилянської. Незважаючи на те, що такий ідилічний фінал не «вкладається» у загальні рамки проблеми землі, порушеної у творі, він свідчить про поступове зростання бажання західноукраїнського селянина «шукати правди» у далеких освітніх світах, подалі від села.

Письменниця відкрито висловлює позицію селянина, втілюючись у його внутрішній світ. Наратор стає активним посередником між об'єктивними реаліями того часу і само ідентифікацією персонажа: «В нього є хлопчина, і се він робить задля нього. Придумали його віддати до школи. Нема йому що до землі прив'язуватися, – урадили, – вона іноді лише самого горя наносить! Нема що до неї приростати! Вона не кожного щастям наділяє!» (Кобилянська, 1988: 275). Така текстова інтерференція сприймається як «гібридне явище, в якому змішуються мімезис та дієгезис (в платонівському сенсі), суміщаються дві функції – передача тексту персонажа і власне розповідь (яка здійснюється в тексті наратора)... і виявляється в різних формах; найбільш поширені з яких – невласне-пряма і непряма мова» (Шмид, 2003: 199). Бачимо цілковиту

асиміляцію мовлення персонажа із голосом наратора. Це дало змогу письменниці показати і причини зміни ставлення селянина до землі, до життєвих реалій (тим більше, що і один з головних персонажів твору – Івоніка «оживлено» підтримав таке бажання «відірватися» від землі).

Наратор здатен розширити свою роль у тексті твору до рівня всезнання, щоб сугестувати домінуючу драматичну емоцію. Так, Анна тримається позиції «вивести дитину свою в люди», бо на рівні інтуїції відчуває новий загальний потяг цілого «села»: «З нього будуть люди, як покине землю. / Якись інші люди, як вона, як всі ті, що оточують її, як ті, через яких натерпілася стільки у своїм молодім житті та що передчасно її зломило її. Не розуміє ясно, чому, по якій причині, але відчуває се й щиро переконана» (Кобилянська, 1988: 276). На міфологічному рівні свідомо відбувається переорієнтація поглядів селянина, що реагує на зовнішні обставини, доволі трагічні у його житті. Зважаючи на теорію «кола», коли герої у кращому майбутньому шукають зв'язків з героїчним минулим, тяжке і трагічне сьогодення сприймається ними як перехідний етап до повернення у ідеальне життя, у втрачений «небесний Рай» (тенденція до вищезгаданої алюзії золотого віку людства).

Використовуючи невласне пряму мову, письменниця знову «перетворюється» у «всезнаючого» наратора: «Виросте – в нім прокинеться батьківська, героїчна вдача, глибокий вищий інстинкт по матері, – вони попроведуть його в інший світ... І він сповнить ті надії...» (Кобилянська, 1988: 276). Таким чином у «гуцульському» тексті О.Кобилянської реалізується нова ідея пошуку героєм кращого життя в ім'я створення нової ідеальної картини світу, центром якої може стати Гуцульщина.

Прилученню до «вищого світу» гуцули надавали великої ваги, звідси і численні генетично закодовані «страхи» перед «Раєм небесним», художньо втілені у новелістиці Марка Черемшини, В.Стефаніка у зв'язку із власною «недостойністю»! там перебувати (наприклад, «Карби» Марка Черемшини). На думку Р.Піхманця такі побоювання персонажів і їх міркування щодо виходу у новий і чужий їхній духовності топос яскраво відображають протистояння у гуцульській свідомості двох опозиційних смислових стрижнів, породжених «вищою» антиномією: природи і культури (Піхманець, 2009 – 2010: 93).

Художній світ Марка Черемшини фіксує у зв'язку з цим побоювання гуцулів, які відправляючи власних дітей у «вищий світ» прагнуть їх там «не загубити». Насамперед йдеться про певною мірою подвійну відповідальність, що мала би нести така дитина у суспільстві – «достойно» зіграти роль презентанта гуцульського роду, відстояти його традиції, не розгубити самотутній характер, не втратити власного національного «я» і водночас проявити себе як старанного збирача нових суспільних знань, які можна використати на користь власного народу. Так, гуцули з оповідання «Бо як дим підіймається» несуть повну

відповідальність за вимушену «відірваність» своїх нащадків від «села», адже «зелене село вже не буде їх своїми лісами холодити, травами росити, садами веселити» (Черемшина, 1937: 211). В унісон батьківським переживанням Марко Черемшина наводить уривок з народної пісні «Ой верше, мій верше», який у даному разі символізує тугу за рідним краєм, що охопила молодь на порозі у нове, освічене життя. Водночас їх батьки застерігають: «А най котрий з вас відтак кине книжку та й раптом ні цап, ні баран, такий бараба вертає на нашу голову! Тогди хоть тописи, хоть стріляйся, хоть пропадай у безвісти! Тогди вигнула би старіня ваша з самого стиду перед селом. Тогди і вам і нам смерть смертельна!» (Черемшина, 1937: 213). Гуцули вважають смертельним гріхом неоправдання власних батьківських надій з боку своїх нащадків. Вимагають повної відповідальності не лише перед собою, а перед цілим суспільством.

Подібна позиція висловлюється у тексті новели «Ой видно село» М.Матіїва-Мельника, коли маленьки гуцулик пригадує останні напутні слова свого батька перед шляхом до школи: «...Тато наказували коло порога, аби я там у місті не дурно псував божий хліб, та й казали твердо, що хто не працює, той мусить або зрадити, або пропасти, як камінь у плесі» (Матіїв-Мельник, 1995: 500). Автор посилює емоційний вплив батькових слів на власного сина, включаючи в текст твору пряму мову: «Але якби ти мав нас усіх зрадити й відцуратися свого кореня, то краще вже ... плесо!» (Матіїв-Мельник, 1995: 501) Власне, представлені художні тексти засвідчують тверде бажання гуцулів заявити про себе цілому світові, не жалюючи при цьому жодних коштів: бадіки спроможні знявши останній одяг із себе оплатити їх навчання. Йдеться про генетично закодоване переконання гуцулів не втратити власної національної гідності і не забувати тих, хто спрямував обдарованих нащадків у «світ». Водночас гуцули привчають власних дітей до самостійності у прийнятті відповідальних рішень. У новелі «Бо як дим підіймається» Марка Черемшини остаточно вирішити свою долю мають восьмирічні синів поважних гуцулів. Наратор, керуючи ситуацією, сконцентровує увагу читача на особливому моменті у житті своїх персонажів – саме малі діти мають остаточно прийняти рішення про власну здатність до нового освіченого майбутнього: «Деді натискали: «Кажіт, чи їдете дальше, чи вертаєте? Кажіт, що вибираєте, чи каламар, чи мазницю?» (Матіїв-Мельник, 1995: 501). Тонко передаючи дитячу психологію, автор художньо відтворює поведінку дітей, які на підсвідомому рівні здогадуються про сильну відповідальність за прийняте рішення. Малі діти на переконання старих гуцулів мають стати «в певному сенсі посередниками між двома космічними сферами, бо, приєднуючись до когорти репрезентантів вищих світів, стаючи на щабель чи кілька ближче до оселі небожителів, вони отримували своєрідний статус селянських послів, яким належало представляти там електоральні настрої» (Піхманець, 2012: 275).

Водночас гуцули асоціюють себе із частиною Всесвіту, тому остаточне рішення, незважаючи на стійку дитячу позицію йти до школи, має прийняти Природа як зачинателька всього живого: Не штука, що ви хочете бути панамі, але чи писано вам панство? Всі ми під сонцем жиємо, всім нам писана доля» (Матіїв-Мельник, 1995: 501). Символічного значення наповнений епізод запалювання гуцульської ватри, яка за традицією мала показати Божу «волю»: «Єк дим буде стелитиси до землі, то видко ділу, шо землиця, то доля ваша; а єк дим підойметси вгору, то писано вам панство!» (Матіїв-Мельник, 1995: 501). Незважаючи на власне бажання гуцулів мати в своїй родині «пана», вони із побоюванням чекають на вирішення майбутньої долі своєї дитини. Зауважмо, що в жодному разі ні той ні інший варіант не є у розумінні гуцулів програвшим – лише «підіймання диму» вгору дає можливість їхній дитині жити «легше», «бо як дим в гору підіймається, то от-тим хлоп'ячим, голубим і зеленим оченятам в овечих кожушинках писаний легкий хліб» (Матіїв-Мельник, 1995: 501). Засвідчуючи щирі гуцульські переконання щодо «легкості» життєвої долі своїх дітей, які такі «будуть панамі» й за велінням Природи, наратор не висловлює власну оцінку можливої подальшої долі малих гуцулят. Гуцульський оптимізм у правильності вибору він підкреслює символічним порівнянням долі із «пухким колачем», а реципієнт сприймаючи кінцівку твору в позитивному дусі, адже «розколядувалася нова радість» на гуцульській землі, водночас за бажанням автора змушений по-філософськи замислитися: чи буде дійсно той «легкий панський» хліб для простих гуцулів таким, яким вони собі його уявляють.

Висновки та перспективи дослідження. У тому сила художнього слова й майстерність письменника – викликати по читанню твору численні роздуми і міркування читача щодо майбутнього персонажів. Маркові Черемшині, Василеві Стефаникові та Миколі Матієву-Мельникові це вдалося зробити. У їх малій прозі головні герої-гуцули вже спроможні висловити роздуми щодо необхідності національної освіти для себе або своїх дітей. Тож маємо текстуальний вияв «освітньої» Гуцульщини у сенсі наявності у багатьох художніх творах першої третини ХХ ст. показу бажання простих гуцулів «покушувати панства» у вигляді здобуття чи то власної освіти, чи то освіти для своїх дітей. Перспективним дослідження є у напрямі літературознавчого аналізу творчості та характеристики освітньої проблематики у творах маловідомих письменників – Костянтини Малицької, Лесі Верховинки, Уляни Кравченко та ін., які також брати активну участь у культурно-освітньому русі краю першої третини ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Київ, 1988. 598 с.
2. Матіїв-Мельник М. Твори. Львів: [б.в.], 1995. 643 с.

3. Піхманець Р. Из покутської книги буття. Засади творчого мислення Василя Стефаника, Марка Черемшини і Леся Мартовича. Монографія. Київ: Темпора, 2012. 580 с.
4. Піхманець Р. Міфологічний дискурс Марка Черемшини. *Вісник Прикарпатського університету: Філологія*. Вип. 23 – 24. Івано-Франківськ, 2009 – 2010. С. 93 – 98.
5. Стефанік В. Повне зібрання творів у трьох томах. Том 1. Новели. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1949. 574 с.
6. Черемшина Марко. Твори. Львів : Измагд, 1937. Т. 2. [Б. м.]: [б.в.], 1937. 231 с.
7. Шмид В. Нарратология. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.

References

(Транслітерація)

1. Kobylanska O. Povisti. Oprovidannya. Novely. Kyiv, 1988. 598 s (ukr).
2. Matiyiv-Melnyk M. Tvory. Lviv: [b.v.], 1995. 643 s (ukr).
3. Pikhmanets R. Iz pokut-s'koyi knyhy buttya. Zasady tvorchoho myslennya Vasylya Stefanyka, Marka Cheremshyny i Lesya Martovycha. Monohrafiya. Kyiv: Tempora, 2012. 580 s (ukr).
4. Pikhmanets R. Mifolohichnyy dyskurs Marka Cheremshyny. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu: Filolohiya*. Vyp. 23 – 24. Ivano-Frankivs'k, 2009 – 2010. S. 93 – 98 (ukr).
5. Stefanyk V. Povne zibrannya tvoriv u tr'okh tomakh. Tom 1. Novely. Kyiv: Vydavnytstvo Akademiyi nauk Ukrayinskoyi RSR, 1949. 574 s (ukr).
6. Cheremshyna Marko. Tvory. Lviv : Izmarahd, 1937. Т. 2. [B. m.]: [b.v.], 1937. 231 s (ukr).
7. Shmyd V. Narratolohyya. Moskva: Yazyky slavyanskoy kultury, 2003. 312 s (rus).

*Статтю рекомендовано до друку
доктором філологічних наук, професором,
завідувачем кафедри української літератури
Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова,
Погребенником Воломиром Федоровичем*

*Стаття надійшла до редакції
10 вересня 2018 року*

Татьяна Быкова

доктор филологических наук, доцент, профессор кафедры украинской литературы Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова
(Киев, Украина)
nanan@meta.ua

**ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ ПРОБЛЕМАТИКА ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
ПРОЗЫ ГУЦУЛЬЩИНЫ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XX ВЕКА**

Tetiana Bykova

Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of the Department of Ukrainian Literature, M.P. Drahomanov National Pedagogical University,
(Kyiv, Ukraine)
nanan@meta.ua

**THE EDUCATIONAL PROBLEMS OF HUTSULSHCHINA
ARTISTIC PROPERTY IN THE FIRST THIRD OF THE
XXCENTURY**